

**Teaching conflicts of contemporary history
Examples from South East Europe**

Udžbenici povijesti redovito privlače veću pozornost od udžbenika drugih predmeta. Diskusije o njima nerijetko se vode s viškom emocija. Lako postaju argumentom u političkim razračunavanjima, a školska povijest političkom bojišnicom. Osobito se to pokazuje u onim pitanjima gdje se društvo ili pojedine njegove skupine suočavaju s tamnim stranama i bolnim točkama vlastite prošlosti ili gdje različite skupine njeguju različita sjećanja na zajedničku prošlost.

No, udžbenici povijesti ne nastaju u vakuumu. U njima se ogledaju svjetonazori, ideologije i vrijednosni sustavi koji se u danom trenutku dominantni ili se smatraju društveno poželjnima. Udžbenici stoga nisu proizvod samo vlastita autorova odabira i stavova, već i edukativne politike države, tradicije poučavanja povijesti te direktnih i indirektnih očekivanja koja se pred njih postavljaju. U našoj tradiciji poučavanja povijesti ljudi su skloni prihvatiti udžbeničke zapise kao istinite i neupitne zapise o prošlosti. Dok se od udžbenika iz, primjerice, matematike i fizike očekuje da pokažu put kojim se dolazi do spoznaje, u povijesti se očekuje da se ponude isključivo rezultati povijesnih istraživanja – otprilike kao da se učenicima ponudi samo rješenje nekog matematičkog zadatka, bez postupka kojim se do njega došlo. Nastava povijesti je također obilježena duboko ukorijenjenom predodžbom da udžbenici prenosi jednu moguću i univerzalno prihvatljivu «povijesnu istinu», što je posljedica autoritarne kulture koja je obilježila veći dio 20. stoljeća. Čak i tamo gdje postoji svijest da postoje veoma različita gledišta i tumačenja događaja, podrazumijeva se da su samo «naše istine» ispravne, a od autora udžbenika očekuje se da ih zastupa.

Osobito nakon pojave paralelnih udžbenika od sredine 1990-ih učestala su pitanja poput *Hoće li postojanjem različitih udžbenika za isti razred učenici učiti različitu povijest? Donose li udžbenici povijesti pravu istinu? Jesu li udžbenici povijesti selektivni?* Pogledamo li malo bolje, ovdje je zapravo ovdje riječ o pitanjima koja se, s jedne strane, i nesvjesno dotiču epistemološke debate o

prirodi povijesnih znanja, a s druge su povezana s vrijednostima koje se prenose kroz nastavu povijesti. No, iznad svega riječ je o načinu na koji se doživljava *svrha*

nastave povijesti u društvu, njezina uloga u obrazovanju mladih generacija i mogućnost utjecaja na oblikovanje učeničkog identiteta. Riječ je o *vrsti povijesti* koju odabiremo za poučavanje, o *načinu* na koji je poučavamo te, najvažnije, *zašto* je poučavamo, a udžbenici su ovdje samo najvidljiviji dio mnogo šireg pitanja. U Velikoj Britaniji je slična debata svojedobno nazvana «bitkom za veliku nagradu», mogućnošću da se kontrolom nad vlastitom poviješću utječe na buduće generacije (Phillips, *History Teaching, Nationhood and the State*). U tom smislu, rasprave o školskoj povijesti najčešće se ne odnose na prošlost, nego na sadašnjost i budućnost, a suprotstavljeni diskursi o njezinoj prirodi, ciljevima i svrsi proizlaze iz različitih zamisli o njezinu mjestu i ulozi u obrazovanju učenika.

Nastava povijesti u Hrvatskoj se tijekom 20. stoljeća često se mijenjala u skladu sa željama i potrebama vladajućih režima i političkih elita u svrhu legitimacije određenih ideologija i političkih ciljeva. Desetljećima je više odražavala političke promjene i partijske direktive nego historiografske i/ili pedagoške trendove. No, čak i kada se takva «istina» mijenjala preko noći, kao što se to dogodilo nekoliko puta u proteklih stotinjak godina (posljednji puta početkom 1990-ih), «nova povijest» obično nije bila ništa manje selektivna i isključujuća od prethodne verzije, sve prethodne verzije smatrale su se pristranim i iskrivljenim, a jedino tekuća «stvarnom» i «istinitom». No, ono što smatram osobitom značajnim jest da su se uglavnom mijenjali sadržaji, dok su ciljevi i način poučavanja ostali više-manje isti kao u prethodnom razdoblju.

Primjerice, početkom 1990-ih su marksistička interpretacija povijesti i jugoslavenska perspektiva zamijenjeni su novim, nacionalistički obojanim interpretacijama i perspektivama (što se, ironično, nazivalo «deideologizacijom»). No, zadržana je strogo kontrolirana verzija povijesti koja se oblikovala pomoću programa, te postojanjem samo jednog udžbenika za svaki razred, a jednostranim tumačenjima i vrednovanjima povijesnih događaja nastojala su se oblikovati i usmjeravati učenička mišljenja i stavovi u željenom smjeru. Kao i u prethodnoj verziji, pamćenje je pratio paralelni proces zaborava koji je poprimio oblik prešućivanja neugodnih uspomena. Cijelo desetljeće je glavna osnova za kontroverze u udžbenicima i planovima i programima bio prikaz Drugoga svjetskog rata koje su samo odražavale rasprave koje su se istovremeno vodile u društvu. No, posljednjih nekoliko godina u fokusu ovih debata našao se prikaz suvremene povijesti u udžbenicima, što je u također velikoj mjeri uvjetovano suvremenim političkim debatama i kontroverzama.

-
-
-
-
-

Naracije o posljednjem ratu vrlo brzo su našle mjesto u udžbenicima o 20. stoljeću, a potom i u programima (što je redosljed karakterističan za hrvatsku situaciju). Tako su već osnovnoškolski udžbenik iz 1992. i srednjoškolski udžbenik (istog autora) iz 1993. godine uključivali opis ratnih zbivanja u ratu koji još nije ni završio (*nota bene*: slično je svojevremeno bilo i s prikazom NOB-a, koji se poučavao u školama na područjima pod partizanskom kontrolom još za vrijeme trajanja rata). Prikaz događaja bio je relativno sažet u osnovnoškolskim udžbenicima, nešto opširniji u srednjoškolskim. Udžbenička naracija prikazivala je samo hrvatsku stranu priče i bila je obilježena veoma snažnim i emocionalnim jezikom te jasnom podjelom na dobre i loše momke.

Sljedećih je godina rat dobio značajno mjesto u hrvatskoj kolektivnoj memoriji: prikazivan je kao jedan od ključnih događaja hrvatske povijesti, kao pobjeda hrvatskih branitelja nad srpskim agresorom koja je omogućila sam opstanak samostalne hrvatske države u nametnutom radu. Rat je opisan kao *obrambeni*, te u svojoj završnoj fazi i kao *oslobodilački*, kao oslobađanje okupiranih hrvatskih teritorija, a ovakav prikaz zadržao se i u udžbeničkim tekstovima iz druge polovice 1990-ih. Rječnik je, doduše, ponešto ublažen, a udžbenički prikaz proširen novijim događajima o kraju rata u Hrvatskoj i detaljnijim prikazom rata u BiH (pri čemu se spominje samo hrvatsko-muslimanska suradnja, no ne i njihovi sukobi; Hrvatska se opisuje kao «pouzdani i trajni prijatelj» BiH; Perić, *Povijest 8*, 1998.). No, istovremeno je postojao prešutni konsenzus da se neugodne stvari ne spominju, a udžbenički prikaz nije se razlikovao od službene verzije o ratu koja se oblikovala u tom razdoblju; drugačiji glasovi slabo su se čuli u opresivnoj atmosferi druge polovice 1990-ih. Kada su se 1996. godine u Hrvatskoj prvi puta pojavili alternativni udžbenici, tj. otvorena je mogućnost da za jedan razred postoji više različitih udžbenika, među njima nije bilo onih za 20. stoljeće. Prvi alternativni udžbenik za gimnaziju koji je obrađivao razdoblje 20. stoljeća pojavio se tek 1999. godine, a za osnovnu školu nakon 2000. godine. Zanimljivo je ovdje također napomenuti kako se termin *Domovinski rat*, koji je danas uvriježen kako u udžbenicima, tako i u javnosti, prvi puta pojavio upravo u alternativnom udžbeniku za IV. razred gimnazije 1999. godine;

dotad su se uglavnom koristili termini *rat velikosrpskih snaga protiv Hrvatske* ili *velikosrpska agresija na Hrvatsku*.

No, završetak rata usmjerio je pozornost i na neka druga pitanja koja su opterećivala hrvatsko društvo u tom razdoblju (nacionalizam 1990-ih, loša privatizacija, autoritarni Tuđmanov režim, gušenje neovisnih medija, korupcija, loše stanje u pravosuđu, kršenja ljudskih prava, dvojbena hrvatska uloga u ratu u Bosni i Hercegovini, itd.). Među njima, ono koje najviše utječe na debate oko udžbenika povijesti jest i podijeljeno sjećanje na rat, i to ne samo na hrvatsko-srpskoj liniji podjele, već i unutar hrvatskog i unutar srpskog korpusa. Prema nekim posljednjim procjenama, tijekom rata u Hrvatskoj je stradalo oko 22.000 ljudi (oko 15.000 na hrvatskoj i oko 7.000 na srpskoj strani – ovdje su brojke još nesigurnije). Na početku rata je više stotina tisuća Hrvata i ostalog nesrpskog stanovništva bilo primorano napustiti područja koja su se našla pod srpskom kontrolom; mnogi su ubijeni, a njihovi domovi razoreni. Nisu sva područja bila podjednako zahvaćena ratnim razaranja, pa oni koji su živjeli na pogođenijim područjima osjećaju kako se o tome u današnjoj Hrvatskoj ne vodi dovoljno računa. No, tijekom rata je Hrvatsku napustilo i oko 300.000 Srba, ponajviše nakon završnih vojnih operacija 1995. godine, ali značajan je i broj onih koji su napustili gradove na području pod hrvatskom kontrolom, mnogi od njih pod pritiskom. No, dodatni poticaj raspravama o ratnim događajima bila su suđenja za ratne zločine, osobito nakon što je krajem 1990-ih Međunarodni sud u Haagu (ICTY) podigao optužnice protiv nekih viših časnika hrvatske vojske zbor ratnih zločina počinjenih nad Srbima. Hrvatske su vlasti neko vrijeme pružale otpor njihovu izručenju (što je na neko vrijeme usporio hrvatski put prema Europskoj uniji), no posljednjih su godina zauzele pragmatičniji stav o tim pitanjima, te se suradnja s Međunarodnim sudom poboljšala. Važnu ulogu u suočavanju s prošlošću u Hrvatskoj, te u poticanju inicijative za traženje istine o ratnim zbivanjima, odigrali su neovisni mediji i nevladine udruge, koji su od samog kraja rata poticali su javnu debatu o pitanjima ratnih zločina počinjenih od strane i Srba i Hrvata.

S druge strane, ta je suradnja našla na snažan otpor, osobito među nekim političkim strankama te brojnim udrugama ratnih veterana osnovanima nakon rata koje smatraju svojom dužnošću štititi «dignitet Domovinskom rata» te naglašavati njegov obrambeni karakter. Mnogi su opovrgavali da su se takvi zločini uopće dogodili, tvrdeći da ratne zločine ne mogu počinuti oni koji se brane. Također tumačenja rata izazivaju javne debate i kontroverze, pri čemu su one usredotočene na pitanja poput: Je li rat u 1990-ima bio međunarodni sukob (agresija Srbije i Crne Gore na Hrvatsku)

ili građanski rat? (U nedavno objavljenom sažetku istraživanja unutar projekta *Scholars Initiative*, kao i u nekim drugim istraživanjima, zaključeno je da je rat imao elemente i jednog i drugog.) Je li rat Hrvatskoj bio nametnut ili je također bio dio strategije hrvatskih vlasti (neovisnost pod svaku cijenu), osobito kada je riječ o BiH)? Tu je i pitanje uzroka izbijanja rata, odnosno tko snosi veću odgovornost za izbijanje rata. Itd.

Ove su reakcije potaknule Hrvatski sabor da izglasa nekoliko deklaracija, najvažnije među njima su «Deklaracija o Domovinskom ratu» (2000) i «Deklaracija o operaciji Oluja» (2006). Objema se nastoji definirati karakter rata. U «Deklaraciji o Domovinskom ratu» kaže se kako je «Republika Hrvatska vodila pravedan i legitiman, obrambeni i osloboditeljski, a ne agresivni i osvajački rat prema bilo kome u kojem je branila svoj teritorij od velikosrpske agresije unutar međunarodno priznatih granica». Na sličan način je operacija Oluja opisana u drugom dokumentu opisana kao međunarodno pravno legitimna, odlučujuća, veličanstvena i pobjednička bitka hrvatske vojske za oslobađanje okupiranih teritorija koja se ne smije zaboraviti jer je omogućila da se okonča rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Iako je utjecaj ovih Deklaracija u javnosti irelevantan, one su štetne na razne načine, ne i najmanje zbog toga što nastoje oblikovati i propisivati interpretacije prošlosti, te ponuditi ultimativnu naraciju Hrvatska vlada je nedavno utemeljila i Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, čiji je glavni zadatak prikupljanje i obrada građe iz tog razdoblja, no od strane njegovih čelnih ljudi (po vokaciji povjesničara) se često mogu čuti tvrdnje kako je jedan od njegovih osnovnih zadataka i «promicanje istine o ratu»).

Ratni događaji, osobito stradanja poput onih Vukovara i Dubrovnika, javno se obilježavaju/komemoriraju. No, jedna komemoracija redovito podiže tenzije u društvu jer ima različito značenje za Hrvate i Srbe. To je Dan pobjede i domovinske zahvalnosti koji je proglašen nacionalnim praznikom 1996. godine, a kojim se obilježava dan kada su 5.8.1995. godine u operaciji «Oluja» hrvatske snage zauzele grad Knin (glavni grad samoproglašene RSK), što je simbolički označilo kraj rata. Na hrvatskoj strani, taj dan obično označava kraj nametnutog rata i obnavljanje teritorijalne cjelovitosti Hrvatske; za brojne prognanike označava kraj njihovih patnji i mogućnost povratka u vlastite domove, za ljude koji su živjeli uz crtu bojišnice prestanak granatiranja gradova, itd. Na hrvatskoj strani se učestalo naglašava kako je operacija Oluja bila legitimna akcija koja je uslijedila nakon što su srpske vlasti odbile sve pregovore za vraćanje tih područja mirnim putem u sastav Hrvatske

(osobito plan Z-4 koji im je nudio veliku autonomiju); također, da su Srbi otišli tijekom operacije «Oluja» na vlastitu inicijativu, potaknuti i organizirani od strane vlastitih vođa prije nego što su došle hrvatske jedinice. Ubojstva više stotina uglavnom starijih srpskih civila i masovno uništavanje imovine koji su se dogodili nakon akcije tretiraju se kao pojedinačni kriminalni incidenti potaknuti osvetom i željom za materijalnom korišću. Na srpskoj se strani taj događaj obično promatra kroz prizmu tragedije zbog koje je oko 200.000 ljudi napustilo svoje domove, te kroz probleme s kojima se suočavaju srpske izbjeglice u BiH i Srbiji (trebalo je proći nekoliko godine prije nego što je hrvatska vlada pokrenula programe za poticanje vraćanja izbjeglog srpskog stanovništva, i to tek nakon pritiska međunarodne zajednice), te povratnici u Hrvatsku; ukorijenjena tvrdnja kako je «Oluja» zapravo bila etničko čišćenje s glavnim ciljem protjerivanja srpskog stanovništva. (Da se ponovo osvrnem na nedavno objavljeno istraživanje koje je ponudilo zaključak kako nije bilo planirane namjere da se akcijom protjeruje Srbe iz Hrvatske, ali da je Tuđman preferirao etnički homogenu Hrvatsku te je stoga pasivno prihvatio odluku srpske manjine da napusti Hrvatsku.)

Ono što je pritom karakteristično za diskurse s obje strana jest da se ističu samo vlastite patnje, a zaboravljaju stradanja druge strane. Hrvati će isticati stradanja koja su proživjeli u razdoblju do 1995. te uglavnom zaboraviti na ono što se dogodilo nakon operacije «Oluja»; sa svoje strane, Srbi uglavnom ističu ono što se događalo nakon operacija hrvatske vojske u Zapadnoj Slavoniji, Bljesku i Oluji i uglavnom zaboravljaju ono što je tome prethodilo. Iako su posljednjih godina odnosi između dviju zajednica poboljšani, a neka se otvorena pitanja rješavaju, tenzije još uvijek postoje, a različita sjećanja na rat i evaluacija ratnih zbivanja i dalje prouzrokuju podjele u društvu.

U takvim okolnostima su *pojedini* osnovnoškolski i srednjoškolski udžbenici počeli donositi nešto kompleksniju sliku rata, te tematizirati stradanja druge strane, što se može zamijetiti u udžbenicima od 2000. godine nadalje. Također, polako se mijenjao i prikaz ratnog sukoba u BiH, pa su sada udžbenici počeli spominjati ne samo hrvatsko-bošnjačku suradnju, već i njihove međusobne sukobe. Ipak, to je pitanje zaista postalo predmetom diskusija tek nakon 2003. godine, a rasprava o poučavanju najnovije povijesti zapravo je započela u posve političkom kontekstu.

Nakon 1995. godine jedino je najistočniji dio Hrvatske ostao pod kontrolom lokalnih Srba. Privremeno je stavljen pod prijelaznu upravu UN-a koja je trajala do 1998. godine kada je Hrvatska stekla punu suverenost nad svojim cijelim teritorijem. U Hrvatskoj je to obično poznato kao *mirna reintegracija Podunavlja*. Između hrvatskih vlasti i lokalnog srpskog stanovništva sklopljen je sporazum koji je omogućio da većina lokalne srpske populacije ostane u Hrvatskoj. Dio sporazuma bila je također odluka da se nastava u Podunavlju za hrvatske i srpske učenike odvija u odvojenim razredima, te da se uvede petogodišnji moratorij na poučavanje suvremene hrvatske povijesti u razredima u kojima se nastava izvodi na srpskom jeziku od šk. god. 1997/98. do 2002/2003.

Nakon pet godina moratorij je istekao, te je od šk. god. 2003/2004. prestajalo je važiti prijelazno razdoblje. Ministarstvo je tada organiziralo konzultacije s nastavnicima i političkim strankama iz regije, te imenovalo povjerenstvo čiji su članovi bili neki istaknuti hrvatski povjesničari i stručnjaci za interkulturalno obrazovanje. S obzirom da srpskoj zajednici u Podunavlju tada nije bio prihvatljiv nijedan od postojećih udžbenika, Povjerenstvo je donijelo odluku da se praznina popuni dodatnim materijalima (priručnikom) za poučavanje suvremene povijesti koji je trebao biti utemeljen na izvorima te ponuditi multiperspektivne poglede na recentnu prošlost. Nakon dva neuspjela pokušaja u 2003. godini, Povjerenstvo je potkraj 2004. povjerilo taj posao trećem timu autora. Tekst je dovršen u travnju 2005. te prihvaćen nakon određenih promjena od strane Povjerenstva. Za Ministarstvo je prilično jasno bio proizvod trenutačnih političkih potreba, jer je njime trebao okončati proces mirne reintegracije Podunavlja; s druge strane, Povjerenstvo i autori su nastojali su njime promicati i određene didaktičke inovacije u nastavi povijesti. Konačno, važno je naglasiti kako tekst nije trebao služiti samo učenicima u Podunavlju, već i ostalima u cijeloj Hrvatskoj kao dodatni materijal za poučavanje suvremene povijesti.

Koje su glavne ideje ovog kratkog priručnika od oko 40-ak stranica?

Tekst započinje uvodnim tekstom *Što je povijest?* kojemu je svrha potaknuti učenike na razmišljanje o prirodi discipline. Nadalje, i zadaci su oblikovano tako da se učenicima pokaže što se događa kad se kompleksni događaji objašnjavaju na

ograničenom prostoru, kada se pišu u određenom kontekstu, za određenu dobnu i obrazovnu skupinu. Kao lajtmotiv upotrijebljena je odluka o moratoriju kako bi se postavila određena pitanja, npr. *Zašto ljudi misle da su neka pitanja iz novije prošlosti teška za poučavanje u razredu* ili *Zašto ljudi interpretiraju prošlost i sadašnjost na različite načine*.

Cijeli je tekst strukturiran kako kronološka naracija i podijeljen u tri cjeline; svaka je organizirana oko jednog ključnog pitanja; svaka je vodila rješavanju određenog zadatka koji je također bio vezan uz ključno pitanje. Svaka cjelina započinje s uvodnim stranicama koje nude paralelne opise događaja u Europi/svijetu te Jugoslaviji/Hrvatskoj, kako bi se događaji iz jugoslavenske/hrvatske povijesti u međunarodni kontekst.

Na primjer, prva cjelina pokriva predratno razdoblje, od početka 1980-ih do početka rata. Organizirana je oko pitanja *Zašto postoje tako različita tumačenja raspada Jugoslavije?*. Smatram ovdje važnim naglasiti upravo metodički pristup koji je primijenjen: od učenika se *nije* tražilo da sami odlučuju koje su interpretacije u pravu, a koje u krivu (kao što su neki kasnije zamjerali), već da razmišljaju o razlozima zašto nastaju različite interpretacije. Osnovna ideja je bila pokazati na određenim odabranim temama različite perspektive (npr. ova karta koja pokazuje jugoslavenske republike i njihove različite stavove o krizi u 1980-ima; ili debate o hrvatskom ustavu 1990-e koji je potaknuo različite reakcije ne samo među Hrvatima i Srbima, nego i unutar hrvatske i unutar srpske zajednice).

No, pokazalo se kako je ovaj pristup mnogima težak za probaviti, uključujući i pojedine povjesničare. Uobičajena kritika bila je da je to metodološki neprihvatljivo jer autori precjenjuju učeničke sposobnosti tražeći da na temelju dva međusobno suprotstavljena teksta sami donose zaključke o uzrocima i interpretacijama složenih događaja, a još im pritom ne daju nikakve vrijednosne smjernice (tj. što bi o navedenim činjenicama trebali misliti). Osobno, najzanimljivije su mi bile one reakcije koje su ukazivale na to kako se percipira svrha nastave povijesti među dijelom povjesničarske profesije, poput, primjerice, retoričkog pitanja što je zapravo svrha škole ako je najvažnija stvar saznati dječje mišljenje, a ne pružiti im činjenice i interpretacije.

Nadalje, cilj je bio uvesti učenike u analizu izvora – plavi elementi su osmišljeni kako bi pomogli učenicima uočiti obilježja određenih vrsta izvora, npr. fotografija, karikatura, statističkih podataka, političkih govora, izbornih plakata itd. Uveli smo

neka poglavlja koja dotad nisu bila uobičajena: poglavlje o Srbima u Hrvatskoj, te o ulozima medija, propagandi i slici «drugoga» (uloga tiska u sukobu).

Druga cjelina je posvećena ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Već se i sam naslov pokazao kontroverznim jer nije spominjao «Domovinski rat». Ova je cjelina također ponudila kronološki prikaz ratnih događaja, no fokusirala se iskustva običnih ljudi s raznih strana, a ne na vojne operacije, kako ne bismo došli u situaciju da namjerno ili nenamjerno glorificiramo rat. Stoga su i ključno pitanje, te završni rad, bili tako usmjereni: *Kako je rat mijenjao živote ljudi?* Fotografije i izvori su bili odabrani tako da prikažu neke ključne događaje i njegov utjecaj na život ljudi.

Središnji dio ove cjeline je poglavlje *Cijena rata* – fotografije i svjedočanstva izbjeglica, ljudi koji su izgubili svoje domove, postali ratnim zatočenicima itd. Smatrali smo osobito važnim upozoriti učenike kako je ovo tek mali odabir među mnogobrojnim izvorima koji postoje, te da je i ova selekcija, kao i svaka druga, također subjektivna te da u pozadini nudi određenu priču; učenike se poziva da je prepoznaju (ovaj pristup također nije bio neproblematičan za recenzente).

Završili smo cjelinu s poglavljem o dvije vojne operacije iz 1995. godine (Bljesak i Oluja), te s mirnom reintegracijom Podunavlja.

Ove dvije stranice pokazale su se najkontroverznijima u priručniku. Kao prvo, na snažan otpor naišla je rečenica o uništavanju srpske imovine i ubojstvu nekoliko stotina srpskih civila nakon operacije Oluja (iako se prije toga prilično eksplicitno i znatno detaljnije govorilo o zločinima koje su počinili Srbi). Kao drugo, izuzetno problematičnima pokazale su se dvije fotografije, od kojih jedna pokazuje doček hrvatskih vojnika u Zagrebu nakon operacije Oluja, te druga koja pokazuje Srbe koji napuštaju Hrvatsku. (Tekst uz slike upozorava učenike da svaka od tih dviju fotografija priča svoju priču o rezultatima i posljedicama operacije Oluja. Ako bismo naglasili samo jedne, a izostavili druge, prikaz ovog događaja bio bi jednostran; zajedno, pokazuju kompleksnost događaja.) Glavna kritika je bila kako je tekst napisan, a fotografije i izvori odabrani prema formuli o «izjednačavanju ratne krivnje», «izjednačavanju žrtve i agresora», kako bi se Hrvati pokazali jednako krivima za rat kao i Srbi (iako, primjerice, od 11 fotografija dvije prikazuju stradanja srpske strane; za jednu je, komentirajući potpis ispod slike spaljenog srpskog sela u Zapadnoj Slavoniji, jedan recenzent postavio pitanje kako autori mogu biti sigurni da neke od tih kuća nisu hrvatske).

Terminologija se također pokazala kao vrlo osjetljivo pitanje. Termini poput *okupacija, oslobađanje, agresija, pobuna, građanski rat* u ovakvim okolnosti postaju vrijednosno određeni te imaju jasno intepretativno značenje, a često se ne koriste kako bi objasnili prošlost, već označili nečiju poziciju. Osim toga, ako se usporedi hrvatska i srpska naracija o tim događajima, često ćemo naći kako se za iste događaje upotrebljavaju posve suprotni termini. Tako će se hrvatsko i slovensko proglašenje neovisnosti 1991. godine u Hrvatskoj i Sloveniji obično opisivati kao «stvaranje novih demokratskih država» i njihovo «ustavno pravo na samoodređenje i odcjepljenje», dok se isti događaj u srpskoj verziji opisuje kao «secesija zapadnih republika». U Hrvatskoj će se proglašenje RSK obično označavati kao *pobuna* i/ili *secesija*, a na srpskoj strani će se govoriti o *legitimnom pravu na samoobranu*. U Hrvatskoj se početak rata obično opisuje kao *agresija velikosrpskih snaga na Republiku Hrvatsku*, a kraj rata *oslobađanje okupiranih područja*, dok se na srpskoj strani za prvo često koristi termin *građanski rat*, a za potonje *agresija hrvatske vojske na RSK*. I tako dalje.

Stoga je pokušaj da se koristi neutralnija terminologija (ako je tako nešto uopće moguće u danim okolnostima) poput *staviti pod kontrolu* ili *vratiti pod hrvatski suverenitet* naišao na žestoke kritike i ocjenu da se događaji zapravo prikazuju kao građanski rat (iako sam termin nije nijednom spomenut u tekstu). Osobno su mi najzanimljivije bili oni komentari profesionalnih povjesničara koji otkrivaju njihove stavove o svrsi nastave povijesti. Jedna od zamjerki bila da uporaba takvih pojmova nije u skladu sa *službenom terminologijom* i ocjenama koje se nalaze u saborskoj Deklaraciji o Domovinskom ratu. Jedan je recenzent čak predložio sastanak povjesničara u organizaciji Ministarstva obrazovanja na kojem bi se donijela konsenzualna odluka o sadržajima udžbenika koji ne bi bili kontroverzni te istovremeno usklađeni s hrvatskim Ustavom i Deklaracijom.

Nakon što je tekst dovršen i prihvaćen od strane Povjerenstva,

-

Ministarstvo je odlučilo zatražiti dodatne recenzije. No, prije nego što su recenzije – neke od njih veoma pozitivne, a druge veoma negativne – došle do autora, sadržaj onih negativnih pojavio se u nekim od novina i potaknuo intenzivnu javnu raspravu, osobito stoga što se sve događalo uoči komemoracije desete godišnjice operacije Oluja. Ovaj novinski naslov (Večernji list) dobro ilustrira sukob debate: dio desnih medija i političara, veteranskih udruga, ali i nekih povjesničara, su ustvrdili kako je

cijeli tekst zapravo «pokušaj izjednačavanja krivnje za rat», dok je multiperspektivni pristup poučavanju ratnog sukoba, te tematiziranje stradanja «druge strane», ocijenjen kao pokušaj «iskrivljavanja povijesne istine o ratu».

Više od 60 članaka u različitim tiskanima medijima je objavljeno, a Dodatak je postao argumentom u tekućim političkim debatama. Negativni publicitet je na kraju rezultirao odlukom Ministarstva da odustane od projekta. Na njegovu odluku vjerojatno je utjecala još jedna činjenica: sada je srpska zajednica bila spremna prihvatiti jedan od postojećih udžbenika da bude preveden na srpski jezik i prenesen na ćirilicu (što je bio rezultat političkih i društvenih promjena); kako se to događalo istovremeno kada je trebao u škole ići Dodatak, to ga je iz perspektive Ministarstva učinilo nepotrebnim.

Projekt tako tada nije uspio, ali je otvorio debate o poučavanju najnovije povijesti i sigurno pomogao da ova tema, znatno više nego prije, postane dio javne domene, da se razbije prešutni konsenzus o prešućivanju neugodnih događaja. No, istodobno je utjecao na oblikovanje novog nastavnog plana i programa koji je tada bio u izradi u posve suprotnom smjeru. Rad na njemu trajao je od 2004. do 2006. godine, te je prošao kroz nekoliko etapa. U svakoj je nadležno Ministarstvo imenovalo novo povjerenstvo koje je izrađivalo nove verzije koje su se dijelom temeljile na originalnom prijedlogu iz 2005. godine. Pod utjecajem javne debate o *Dodatku*, najveću promjenu doživjela je upravo tema *Stvaranje samostalne i suverene hrvatske države* gdje su se u svakoj novoj verziji dodavali novi detalji o ratu, no istovremeno je izostavljena rečenica o odlasku srpskog stanovništva nakon operacije Oluja koja je bila uključena u originalni prijedlog. Tako je ta tema postala najobimnijom i najdetaljnije razrađenom temom u cjelokupnom programu, a istodobno nije ni pokušavala ponuditi uravnoteženu sliku. Također je evidentno kako je u ovom slučaju namjera autora programa ponuditi ne samo sadržaj, već i jasnu i jednoznačnu evaluaciju nedavnih događaja, što se direktno kosi s proklamiranim programskim ciljevima i zadaćama o multiperspektivnosti i poučavanju učenika o interpretacijama. To dobro pokazuje kako uvođenje multiperspektivnog pristupa nije nimalo jednostavno u nastavi povijesti gdje otvorena pitanja i različite interpretacije još uvijek izazivaju nelagodu kod obrazovnih vlasti, mnogih nastavnika, te također nekih povjesničara (barem kada je riječ o nastavi povijesti).

S obzirom da je sada postojeće udžbenike trebalo prilagoditi novom programu, ili prema njemu napisati nove, u ovakvim je okolnostima bilo samo pitanje trenutka kada će se u ponoviti debate koje su se vodile zbog *Dodatka za najnoviju povijest*. Kada je početkom ove godine u Ministarstvo pristiglo na prosudbu 5 novih

udžbenika, pokazalo se kako neki od njih ekstenzivnije tematiziraju stradanja «druge strane», dok drugi to uopće ne spominju. Iako je Povjerenstvo na kraju prihvatilo svih 5 udžbenika, to nije prošlo bez određenih problema s obzirom da su dva udžbenika koja su o tome ponudila najekstenzivnije opise nekoliko puta vraćani na doradu (kao što je predsjednik Komisije kasnije objasnio za jedne dnevne novine, «ne zbog slučajnih pogrešaka, već zbog problematičnih interpretacija i konteksta»). U medijima je pak cijeli slučaj dobio sličan tretman kao svojevremeno *Dodatak*, dok su se u raspravama koristili više-manje slični argumenti. Ne bih o tome duljila, jedino bih napomenula kako je ovog puta možda najzanimljiviji moment bio svojevrsni *Historikerstreit*, sukob dviju skupina povjesničara od kojih je jedna supotpisala pismo skupine članova HAZU Hrvatskoj vladi u kojem je zatraženo povlačenje ovih dvaju udžbenika, a druga odgovorila kontrapismom u kojem se založila za nastavu povijesti kojom se unapređuje kultura kritičkog mišljenja o povijesnoj baštini. No, ovog je puta Ministarstvo odlučilo podržati odluku Povjerenstva o prihvaćanju svih udžbenika. Pitanje koje se ovdje postavlja jest š

to se, dakle, promijenilo u društvu do te mjere da je postalo mogućim prihvatiti nove udžbenike koji sadrže iste i slične rečenice koje su dvije godine prije bile neprihvatljive?

Klima u hrvatskom društvu kao cjelini svakako se promijenila u usporedbi s 1990-ima. Ljudi sa ksenofobičnim i ekstremnim stavovima više nisu na vlasti ili su barem naučili da takve ideje trebaju zadržati za sebe (Jakovina). Iako su međusobni odnosi daleko od idealnih, povjerenje između Hrvata i Srba dijelom je obnovljeno, a srpska stranka dio je koalicijske vlade. Društvo je postalo dovoljno otvoreno tako da Ministarstvu više nije lako odbiti udžbenike samo zato što im se ne dopadaju određene interpretacije ili uključivanje ovih ili onih podatka. Osim toga, pokazalo se kako, izuzev u dijelu krajnje nacionalističkih krugova, ovi ipak blago napisani udžbenički tekstovi (osobito u odnosu na debate i izvješća s kojima se učenici mogu svakodnevno susresti u medijima), više ne potiču snažne reakcije. Dva najviše napadana udžbenika bili su na kraju prvi i drugi u odabiru nastavnika, tako da će prema njima sljedeće godine raditi oko 60% hrvatskih učenika; ako bih ovdje možda željela dodati pomalo ciničnu crtu, mogla bih reći i da je to stoga što iza njih stoje interesi dviju najvećih i najutjecajnijih izdavačkih kuća u Hrvatskoj.

No, što sve to znači za nastavu povijesti? U svojoj studiji o postmarksističkoj transformaciji programa povijesti u Estoniji i bivšoj Istočnoj Njemačkoj, S. Ahonen je istaknula probleme koji proizlaze iz uporabe povijesnog znanja kao sredstva socijalizacije. Lista mogućih uporaba za povijest praktički je neograničena: neki će se zalagati za povijest koja izgrađuje nacionalni identitet i domoljublje; drugi za povijest koja potiče revolucionarni preobražaj društva, treći za povijest koja pomaže obrazovanju za demokratsko građanstvo; četvrti za povijest koja učenike poučava kritički misliti i pridonosi njihovoj osobnoj emancipaciji, itd. Obrazovanje bez socijalne svrhe jest paradoks, no za nastavu povijesti ključno je pitanje «može li se poštivati

priroda povijesnog znanja dok se istovremeno nastoje postići socijalno konstruktivni ciljevi». Pritom se pod povijesnim znanjem ne podrazumijevaju samo informacije koje proizlaze iz povijesnih istraživanja, već i učeničko razumijevanje mogućnosti i ograničenja procesa spoznaje. Kakve nam pouke u tom smislu nudi hrvatski slučaj?

Moglo bi se reći da je nastava povijesti u Hrvatskoj u ovom trenutku u svojevrsnom međuprostoru u kojemu se stara paradigma dijelom napušta, a nova nije u potpunosti oblikovana. O tome dobro svjedoče kako novi nastavni plan i program tako i udžbenici. Novi program ima ambiciozno definirane ciljeve nastave povijesti, među njima i multiperspektivnost, multikulturalizam, rad s izvorima, poučavanje o interpretacijama, razvoj kritičkog mišljenja, itd., no istovremeno pokazuje kako je mnogo lakše definirati takve ciljeve nego primijeniti ih u praksi. Učenička postignuća/ishodi ponovo su definirana samo na razini faktografije, program je manje preskriptivan, ali i nadalje pretrpan sadržajima, što u značajnoj mjeri smanjuje uporabu aktivnih metoda poučavanja koje su naglašene kao jedan od najvažnijih zadataka novog programa. Nedavna komparativna analiza 11 europskih kurikuluma povijesti pokazala je da još uvijek pripadaju među one preskriptivnije te nastoje čvrsto usmjeravati udžbenike i nastavnike.

S druge strane, pojava alternativnih i paralelnih udžbenika svakako je imala značajan utjecaj, a slobodan odabir udžbenika od 1998. godine nadalje pridonio da neki od najproblematičnijih udžbenika iz 1990-ih godina danas više nisu u uporabi (Ministarstvo, naime, nije samoinicijativno povuklo nijedan od njih). No, njihovu ulogu ne treba precjenjivati, tim više što ne postoje istraživanja o tome kako se primjenjuju u razredu. Osim toga, u hrvatskoj javnosti, također i među mnogim nastavnicima i povjesničarima, postoji posve suprotne percepcije paralelnih udžbenika. Jedan je stav da je pluralizam udžbenika – uz sve probleme i lutanja do kojih je došlo nakon njihova uvođenja – imao važno i pozitivno značenje jer je donio ne samo didaktičko-metodička poboljšanja nego i narušio monopol jedne i jedine «istine» koji je nespojiv s demokratskim i pluralističkim društvom. U tom smislu se njihova pojava u nastavi povijesti ocjenjuje značajnijom od onih u drugim predmetima. S druge strane, postojanje većeg broja udžbenika percipira se kao problem. Tvrdi se da zbog toga djeca uče različite povijesti te da njihovo postojanje vodi anarhiji jer sada svatko može pisati povijest kako želi, bez obzira na «povijesnu istinu» i «povijesne činjenice». Smatra se da učenje o interpretacijama, perspektivama i kontroverzama nije primjereno dječjoj dobi te da otvorena pitanja i različiti odgovori samo zbunjuju učenike. Čak se i neki povjesničari srednje i mlađe generacije zalažu za povratak na

jedan udžbenik po razredu, jer je država ta koja treba odrediti po kojem će se udžbeniku učiti.

Konačno, hrvatski nas primjer upozorava koliko je teško mijenjati ukorijenjena shvaćanja o nastavi povijesti koja prenosi učenicima jednu i univerzalno prihvatljivu «povijesnu istinu», koliko god takva ideja bila iluzorna u današnjem svijetu u kojem su učenici neprestano zasipani različitim povijestima. Štoviše, shvaćanja kako povijesni prikazi nikada u potpunosti ne korespondiraju s prošlošću, niti su posve objektivni i neutralni, nisu prihvaćena ni među dijelom povjesničara, a kamoli u javnosti. Možda je jedna od najdalekosežnijih posljedica za današnje stanje u nastavi povijesti zapravo kontinuitet didaktičkog pristupa o kojem je bilo riječi u ovom tekstu, pri čemu je njegovu održavanju pridonosila ne samo izoliranost od suvremenih trendova, nego upravo instrumentalizacija povijesti u političke svrhe.

Nažalost, hrvatska historiografija generalno čini malo ili gotovo ništa da se taj pristup promijeni. Tek kod manjeg dijela povjesničara postoji istinski interes za nastavu povijesti kao svojevrsnog posrednika između historiografije i društva, dok je za većinu problematika nastave povijesti izjednačena s pitanjem udžbenika (što je utoliko ironično jer se gotovo jedine prave epistemološke debate o prirodi povijesnih znanja vode zbog udžbenika). Štoviše, i u dobrom dijelu historiografije prevladava stav o nastavi povijesti koja prvenstveno služi odgojnim ciljevima, pri čemu glavnu ulogu imaju «ispravne» vrijednosne prosudbe i oblikovanje nacionalno svjesnih građana. Mogla bih ovdje navesti brojne primjere, no možda je najzanimljivija rečenica iz Otvorenog pisma koju je potpisalo 18 povjesničara, a u kojoj se tvrdi kako za udžbenike povijesti treba «osim znanstvenih i pedagoških standarda uvažiti i nacionalne i državne kriterije». Ima i drugih glasova, ali su oni u manjini.

Danas je teško reći u kojem će smjeru poći nastava povijesti u Hrvatskoj. Mnogo će toga ovisiti o nastavnicima, o tome na što jesu i/ili nisu spremni, ali i o vrstama poticaja koje će dobivati od obrazovnih vlasti te iz znanstvenih krugova. Nažalost, polemike koje su se tijekom proteklih petnaestak godina učestalo vodile o udžbenicima povijesti – uključujući i one na razini historiografije – prečesto nisu imale za cilj poticanje rasprave o otvorenim pitanjima, već upravo suprotno,

onemogućavanje diskusije i nametanje vlastite «autentične istine». U svakom slučaju, nadvladavanje paranoičnog odnosa prema prošlosti i poticanje kritičkog mišljenja i multiperspektivnog pristupa svakako neće biti lako zbog dugogodišnjeg naslijeđa, čemu je svakako pridonijelo i razdoblje nakon 1990. godine.

Mogu li onda promjene u udžbenicima povijesti trajno mijenjati klimu u društvu? U osnovi, smatram da udžbenici sami, ili nastava povijesti sama za sebe, neće donijeti promjene bez nužnih promjena u društvu, ali da su nastava i obrazovanje važan dio tog procesa. Naravno, poučavati osjetljiva i kontroverzna pitanja iz najnovije povijesti na multiperspektivan način u sredinama poput Hrvatske ili Bosne i Hercegovine koje su nedavno iskusile rat i nasilje nije nimalo jednostavno. Njihov prikaz dotiče se bolnih i traumatičnih sjećanja mnogih pojedinaca, mnogi osjećaju da njihova stradanja nisu dovoljno istaknuta u skraćenim prikazima (što ne znači i plošnim) koji su nužnost svakog udžbenika (pa i svakog historiografskog djela, koliko god opširno bilo). Otpor izazivaju pokušaji da se u udžbenike uključi ono što bi prešutnim konsenzusom društvo htjelo zaboraviti. No, razlike u uvrštavanju ili neuvrštavanju stradanja «druge strane» u Domovinskom ratu, zbog čega su se ovog proljeća ponovo lomila koplja oko udžbenika povijesti, samo su odraz kontroverzi koje o tim temama postoje u društvu. Dokle one postoje, postojat će i prijepori o njihovu poučavanju. Pozitivno je da se o njima otvoreno raspravlja; nije dobro kada se diskusije vode s namjerom da se onemogući kritičko sagledavanje bilo kojeg povijesnog razdoblja, bilo u historiografiji ili u udžbenicima.

Konačno, treba shvatiti da udžbenici nisu presudni za dobru ili lošu nastavu povijesti. Oni su tek pomoćno sredstvo, dok je pravo pitanje s kojim ciljevima nastavnici pristupaju poučavanju povijesti te kako se percipira njezina svrha u društvu. Osobno, zbog svih ovih prijepora, smatram ključnim da korisnici udžbenika i drugih historiografskih uradaka shvate mogućnosti, no još više i ograničenja, povijesne spoznaje. Spoznajna vrijednost nastave povijesti nije samo u odgovorima, već je za intelektualno i osobno sazrijevanje učenika podjednako važan put kojim se dolazi do spoznaje.

U konačnici, povijest koju pišemo ili – ponekad još znakovitije – ne uspijevamo napisati, mnogo govori o slici koju imamo o svijetu u kojem živimo. Ponekad govori mnogo više o tome kako vidimo sadašnjost i zamišljamo budućnost, nego kako tumačimo prošlost. Možemo učenicima i dalje nuditi izolacionističku i introvertiranu povijest koja priznaje samo svoje «istine» i sve druge gleda sa sumnjičavošću. Takav je pristup bio uobičajen dugi niz godina te se postavlja pitanje kakve je rezultate polučio. Druga je mogućnost pokazati kako o svakom aspektu ljudske povijesti postoji mnogostrukost perspektiva, stajališta, ideja različitih skupina i pojedinaca. Zapravo se u mnoštvu povijesti i perspektiva koje se nude o prošlosti postavlja jedno od ključnih pitanja: Koju ćemo povijest poučavati i zašto?

